

DEÉSI DADAY ANDRÁS (1889–1973): MAGYARORSZÁG KÓRHÁZAI 1848-BAN¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

Kórház történelmi szempontból érdekes megemlíteni, hogy a XIX. században a szabadságharcig félannyi kórház létesült, mint az eddigi századokban együttvéve (kb. 60), és ez a lázas munka még a szabadságharc évében sem csökkent. Ekkor nyert befejezést a nagykárolyi megyei kórház.

Az ország négy területe közül a dunántúli volt a legmagyarabb, mert tizenegy vármegyéjének magyar lakossága abszolút többségben volt. Utánuk szám szerint a németek következtek, akikkel összekeveredve éltek. Ez a két körülmény adja magyarázatát annak, hogy ez a terület volt kórházakkal legjobban ellátva, hisz minden vármegyében legalább egy kórházat találunk. Oka ennek az a körülmény is, hogy a főurak és a papság Bécs hatása alatt inkább adakozott, létesítményre készsegebb volt és a magyarlakta területeken szívesebben áldozott a köznek.

A majdnem ugyanannyi magyar és német lakosságú Sopron vármegyének Sándorffy János megyei „physikus” szerint megyei kórháza nem volt. Sopron, a megye székhelye azonban mégsem maradt kórház nélkül, mert 1836-ban közadakozásból a város falain kívül, de a város keleti kapujához és egymáshoz közel, szabad, szépfekvésű téren városi ispotályt és városi betegházat létesített. Utóbbiban a városi szegény betegek és az idegen, utazó, ápolás nélküliek nyertek elhelyezést. A betegek részére öt helyiség állt rendelkezésre. A két nagyobbikban 18 férfi, a három kisebbben ugyanannyi nő részesült ápolásban. Az ágyak száma főleg a téli hónapokban kevésnek bizonyult. Növelte a bajt, hogy az ápoltak fele agg és gyógyíthatatlan volt, s így hosszú időn keresztül foglalták el az ágyakat. Két kis szoba az elmebetegségekre szolgált. Ezekon kívül egy kis szobát kapott lakásul a házi szolga, hasonlóan helyezték el a fürdőkádat is. Az épületben lakott még a gondnok is.

A gyógykezelést a két városi tisztiorvos és egy sebész végezte két ápolónővel és egy ápolóval. Szükség esetén azonban más alkalmas egyéneket is igénybe vettek erre a célra.

Az élelmezést az épületben lakó gondnok orvosi rendelés alapján biztosította. A szükséges gyógyszereket a négy gyógyszerházból évenkénti felváltással szerezték be.

A gyógyító ház kibővítésére a 12 500 lakosú város már régóta gondolt, de nem talált rá fedezetet, bár nyolc vagyonos község tulajdonosa volt. Sopronban mindössze kisebb cukorgyár, hamuzsírforró és 45 posztószék működött kisszámú munkással. A környéken azonban közel ezer, a szénbányákban csaknem háromszáz ember kereste kenyerét. Kereskedőinek, kézműiparosainak száma pedig tekintélyes volt. Ezek az iparosok, kereskedők, munkások összeállva a szegény mesterlegények és szolgáltató részére 1830-ban kórházat létesítettek, amelynek nagy termében tizennégy, három kis termében pedig tíz ágy volt elhelyezve. Az ápolónak külön szobája volt. A nagyszerű épületbe csak azokat vették fel, akiknek vagy céhe, vagy urasága, akiknél dolgozott vagy szolgált, a beteggyesületnek tagja volt és az évi díjat kifizette. Évenként kb. háromszáz

---

¹ Forrás: Deési Daday András: Magyarország kórházai 1848-ban. = *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 29 (1963) pp. 169–194. (A tanulmányt rövidítve közöljük – a szerk. megj.)

beteg fordult meg itt. A gyógykezelést a városi kórház orvosa és sebésze végezte két-három ápoló segítségével. Itt csak heveny és forró betegségben szenvedőket gyógyítottak.

A megyében ezeken kívül Kismartonban is találunk egy 50 ágyas kórházat, amelyet az Irgalmasok még 1730-ban alapítottak. Erről azonban csak annyit tudunk: kár, hogy a megye szélén fekszik. Ebben a kórházban nyári időben a fedett folyosókon is állítottak fel szükségágyakat.

A kerület második vármegyéjében, Baranyában, ahol a magyarság abszolút többségben élt, s ahol ezernél többen élelmüket a márvány és kőszén bányákban, a papírmalmokban és az üveghutákban keresték és egész községek kőfaragással foglalkoztak, a papi és főúri birtokok egymást váltogatták: Uray János főorvos szerint a megyei kórház mégis csak egy szobából állott, hat felszerelt ágygal. A tizenkét és félezer lakosú Pécs város polgársága és vagyonos osztálya azonban segítségére sietett a város betegjeinek és létrehozta az egyemeletes kórházat, amelynek tizenegy helyiségében ötvennél több beteget helyeztek el. Érdemes megemlíteni ennek a kórháznak beosztását és bútorzatát, nemkülönben beteganyagának elosztását. A földszinten az első szobában hat ágy volt a „ronda női sinylők” számára, úgyszólván „ágyi ruha” nélkül. A második szobában hat ágy a „tisztá női sinylők” számára bútorral, „ágyi ruhával”. A harmadik szobában hét ágy közül egy a kórteremben lakó ápolónő részére volt fenntartva. A negyedik szoba egyetlen ágyában egy „igen tisztátalan és undorító” beteget fektettek. Az ötödik nedves helyiségből az ágyakat kidobták és halottas kamrának használták fel. Az emeleten a hatodik meglehetősen bútorozott szobában két ágy volt. A hetedik szobában hat tiszta férfi beteget helyeztek el, akik „ágyi ruháról” maguk gondoskodtak. A nyolcadik és kilencedik szoba szintén férfiak befogadására szolgált. Utóbbinak hét ágya felszerelve. A tizedik hétágyas szobában voltak a betegápolási eszközök elhelyezve. A tizenegyedik hétágyas szoba rossz bútorral és igen nyomorúságos „ágyi ruhával” volt felszerelve és a „tisztátalan férfiak” elhelyezésére szolgált. Az emeleten találjuk még a nagy imádkozó helyiséget, amelyben szükség szerint tíz ágyat helyeztek el. Ebből a felsorolásból azt látjuk, hogy az úgynevezett tisztátalan és undorító betegek büntetésből, vagy bútor, vagy az ágynemű kímélése miatt hátrányosabb helyzetbe kerültek. Ezért a városi tanács engedélyt kért a bővítésre, de arra még választ sem kapott. Pécssett működött még az Irgalmasok által 1796-ban alapított tizenkét ágyas kórház is, amelyben évente átlag 300 beteg fordult meg.

Fehér vármegyéről, egyik legmagyarabb vármegyénkről Fényes méltán állapította meg, hogy mezei gazdálkodásban, iparban, pallérozódásban első az országban. A jeles tulajdonságok következményeképpen találunk Székesfehérváron, Csákváron, Seregélyesen és Mórton kórházakat. Hanekker Ferenc megyei főorvos feljegyzései szerint a kórházak nagyobb részét földesurak alapították, cselédek, rabjaik és néhai jobbágyaik ápolására.

A megyei kórház alapját megyebeli uraságok bőkezűsége vetette meg 1818-ban, a megyeház nyugati földszintes épületében. Az alapítvány folytonosan növekedve 1848-ban már 12000 ezüst forintot tett ki és kamatra adatott ki. A kórház háztartására az alispán, az orvosi ügyekre a megyei főorvos vigyázott. A „mindennapi elbánással” a központi seborvost bízták meg, aki ezen fáradságáért rendes fizetésén kívül 100 ezüst forintot kapott díjazásul. A kórház két boltozatos, téglapadozatú konyha által elválasztott férfi és női szobából, meg egy halottas kamrából állt. A férfi szobában öt, a női szobában három ágy volt szalmazsákkal és vánkossal ellátva. A kórházban rabokat gyógykezelték, akiknek ételmezését, gyógyszerét a kórházi pénztár fizette ki. Világosságot vet a kor felfogására, hogy a megyei főorvos a kórház belügyeibe nem tekinthetett be, mert nem volt tisztviselő.

Az étkek mennyisége, minősége, mindennapi elrendezése az orvos belátásától függött, aki reggelente adta ki utasításait. A betegek gyámolításával egy „jobbviselű” rabot, vagy rabnőt bízták meg.

„Beteg rabjaink – írja a megyei főorvos – saját gúnyáikban fekszenek. Almukat szűrrel, ruhával takarván. Itten a tetveknek és mocsoknak telepeivé válnak. Mocskos ruhájuk a többi rabokéval megszappanoztatik minden héten s csak azután ölhetnek hetenként egyszer magukra tiszta fehérruhát, mely egy pár óra múlva a mocskos szalmazsákon bepiszkoltatik. Az ing, gatyá a

meztelenekre takartatik. Ezen börtönnél nyomorultabb belszerkezetű, kórháznak gúnyolt intézetnek térbeli és minden krízisen aluli bútorozási viszonyai a mostani nyolc ágygal legfeljebb kettővel szaporítható. Azonban ez sem elegendő a mindennapi emelkedő, ezen pillanatban 152-ből álló rab mennyiségből kiváló betegek befogadására.”

Több ízben megesik, hogy két beteg nyomorog egy nyoszolyán. A könnyebb megbetegedéseket a tömlőben kezelték. A kórház bútorzatát, ruhaneműjét a kórház pénzalapjából fedezték. „Az első alapítóknak emberbaráti szándéka ezt a helyet a szenvedő emberiségnek enyh- nem pedig kínhelyéül szánta.”

Hanekker „physikus” mindjárt fel is említi a segítség lehetőségét. Készpénzben vásznat kell venni és azt a rab asszonyokkal meg kell varratni. Megfelelő faanyagot kell a férfi rabok kezébe adni, akik abból célszerű ágyakat készítsenek. A kórház szűk terét a mellé ragasztott kocsiszín és imaház átalakításával lehet kibővíteni. Az ételmezést továbbra is a porkolábra bízna, aki pár krajcárért naponta levest és egy meszely főzeléket adna a raboknak.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a legjobb szándék mivé válik hozzá nem értő, vagy rosszakaratú egyének irányítása mellett. ebből a nyomasztó légkörből elmenekülve megkönnyebbülve olvassuk Saji Ferenc városi orvos jelentését a városi kórházról, amely a felső városban, a többi házaktól elkülönítve, téres kert közepén épült az orvosrendőri szabályoknak megfelelően. Van benne 54 betegágy, minden szükségessel felszerelve. A kórházban 1848-ban összesen 21 beteget ápoltak. A betegfelvételnél arra ügyeltek, hogy két üres ágy a sürgős esetek részére mindig üres maradjon.

Fehér vármegye vidéki kórházai közül elsőnek a csákvárit kell megemlíteni, amelyet 1831-ben uraságok alapítottak. A földszintes, cserépszindelyű intézet, a mezőváros főutcájának napkeleti házsorán állt, nagy udvar közepén, jó vizű kúttal ellátva. A négy szoba közül kettőben a fizetéses kórházi gondnok lakott. A másik két helyiség közül a nagyobbik fagerendás és fapadlós helyiségben, amely világos és száraz volt, négy férfi részére voltak az ágyak felszerelve. A megyei főorvos szerint ezen intézetben mindenütt a legnagyobb rend és tisztaság uralkodik. Az ágyak kétlábnyi távolságra álltak egymástól s közöttük fiókos, alemelvényes asztalka állt, amelyen felül az ivópohár és gyógyszer áll, alul pedig a köpcsésze és éjjeliedény volt elhelyezve. Minden ágy felett fejtábla van, feltüntetve rajta a kórisme és étadag. Minden ágyban friss szalmával tömött, pokróccal, lepedővel lefogott szalmazsák, lószőr vánkös és takaró pokróc. Ebbe a szobába vezet egy, a betegápoló hálóköréül és előszobául szolgáló szoba, amelyből a közgyámoló minden pillanatban az egész helyiségen áttekinthet. A gondnok konyhájától balkézre nyílt a nők szobája, két jól felszerelt nyoszolyával. A kórház költsége uradalmi teher volt. Felügyel reá a helybeli tisztartó. Orvosi ellátást a seborvos nyújt, aki a beteget szükség szerint naponta többször is megnézi. A betegek ételmét a mindennapi orvosi rendelet alapján a gondnok állította elő. A betegtől naponta legfeljebb hét ezüst krajcárt követelhetett alku szerint. Az egész intézetre havonként az uradalom nyolc ezüst forintot fizetett zsír-pénzül. A mosást, tisztogatást, robotosok intézték.

A másik vidéki kórház Seregélyesen létesült, szintén földesúri alkalmazottak részére 14 ágygal. Kórházi jellegét azonban rövidesen elvesztette, mert inkább elszegényedett jobbágyok lakták. A gyógyítást irgalomból az uradalmi seborvos végezte.

A vármegye harmadik vidéki kórháza Móraon hasonlóképpen urasági cselédek és jobbágyok részére létesült. Az alapító ígérete szerint a kórházat minden idő és rendszerváltozás ellenére ezentúl is ellátja élelemmel, gyógyszerrel és bútorral. Ez az épület a mezőváros északkeleti végső szélén feküdt, az urasági seborvossal egy udvaron. A földszintes, cseréppel fedett épületben egy konyhán kívül három szoba volt, amelyek közül kettő a férfiaké öt ágygal, a legnagyobb pedig a nőké négy ágygal felszerelve.

A csaknem 100 ezer lelket számláló Győr vármegyében egyedül a 14000 lakosú megyei székhelyen találunk kórházat, amelyet közadakozásból létesítettek 1773-ban. Ez a Rábca folyó mellett fekvő és a Rác utcára nyíló 36 szalma ágygal és 36 szalma székekkel ellátott kórház udvartalan, fojtott helyen volt. A főorvos véleménye szerint az ágyak számát szaporítani lehetne, ha az udvari templomocskát lebontanák és az épületet kibővítenék. Erre szükség is volt, mert a

magyar és német lakosságú városban 1848-ban már több mint 1100 mesterember, 33 nagykereskedő, 190 kalmár stb. kereste kenyerét.

Eröss László városi főorvos egykori jelentésében azt olvassuk, hogy az új városban a Rác utcában műtőkórházat létesítettek és azt két felszerelt ágygal el is látták. Tervbe vették annak továbbfejlesztését is. Ez a speciális hivatású kórház azonban Petz Aladár szerint sohasem nyílt meg.

A Duna által kettészelt magyar lakosságú Komárom vármegye felső felében kórházat nem találunk. Az alsó részben Tata városának 1834-ig volt kórháza, de az a tűzvész martaléka lett. Ezt vagyonosabb magánosok és a földesúr által tett alapítványból tartották fenn és az uradalmi tisztek felügyelete és kezelése alatt állt. Tűzvész után a kórház elárvult, az alapítványok kamataiból a szegények kaptak gyógyszert. Tóvároson is volt egy kisebb tőke, kamatai hasonló célt szolgáltak. Tatatóváros 1847-ben jótékony adakozásból 700 forintot gyűjtött egy létesítendő új kórház első tőkéjéül, de ezt a minisztériumnak kölcsönként felajánlották.

„Ilyen alapítványokból – írja Schwarzel József megyei főorvos – könnyű volt kórházat létesíteni, mert a város erélyesebb polgárai egy ilyen intézet után sóvárognak és annak céljaira tovább is adakoznának. Ezen kórházban minden tatai és tóvárosi háziápolást nélkülöző szegény ingyen, a vagyonosabbak és valóságos szolgálatban levő cselédek és mesterlegények bizonyos mérsékelt díjak mellett lennének befogadva, és így ezen jövedelmi forrás által az intézet fennállása biztosítva lenne.”

A 13 ezer lakosú Komárom városában a hasonnevű utcában volt a közönséges városi kórház, homlokkal keletnek, oldalaival részint keletnek, részint nyugatnak fordulva. A legnagyobb utcára néző helyiség a mesterlegények, a déli helyiség a szegényebb sorsú férfiak számára, a nyugati a nők részére volt fenntartva. A tágas udvari helyiséget a lábadozók használták. A mesterlegények szobájában 14 jól felszerelt ágy volt. A bútorzat is kifogástalan volt. A céhek látták el a betegeket gyógyszerrel, élelemmel. A szoba tágas, tiszta és száraz. Mellette volt a konyha, amelyben az ápoló felesége a szükséges ételeket főzte, amelyek nem voltak mindig kifogástalanok. Ezután következett a betegápolók szobája, ahol a fennjáró betegeknek rendelt az orvos. A négy szellőztető lyukkal ellátott, gerendás férfiszobában tíz ágyat helyeztek el, mellettük kis asztal és bádog edény a köpet elrejtésére. Az ágy feje felett tábla lógott, rajta a beteg neve, kora, betegsége és étele volt feljegyezve. A nők szobájába egy előszobán keresztül lehetett jutni. Az öt ablakos helyiségben 15 felszerelt ágyat találunk. Az udvaron salétromtartalmú kút volt, ezért italul a Duna vizét használták. Egy kis helyiséget a tébolyodottak, vagy veszettségben szenvedőknek rendeztek be. A halottas kamrában végezték a szükséges boncolásokat is. Külön férfi és női árnyékszék zárja be a helyiségek sorát. Az étkezés vasárnap, csütörtökön és ünnepnap húslevesből, a lábadozóknak egy negyed font húsból, a többi napokon köleskásából, szemes eledelből, vagy burgonyából állt.

A betegek orvosi látogatása és gyógyszerrel való ellátása reggel 7–8 óráig történt. A kórházban orvosi lakás nem volt. A felügyeletet egy tanácsnok és hatóság alá vont gondnok végezte. Utóbbi gondoskodott a tápszerek, bútorok, ruhaneműek beszerzéséről, amennyiben az alapító engedte. A tőke 8000 Fr volt, amihez az újévi tisztelet megváltása és apróbb jövedelmek járultak. A hatósági rabokat is itt orvosolták. A költségeket a házipénztár fedezte. A rendelő orvos a fizetett városi főorvos és sebész volt. Ezenkívül volt egy tiszteletbeli főorvos és sebész, akik ha a betegek többen voltak, segítségül siettek. 1847-ben a betegek száma 500 volt. Ezek közül meghalt 101, holtan hoztak be 176-ot. A betegszállítást a város végzi a gazdaságban alkalmazott lovaival, kocsijával, a városi hajdúk segítségével. A ragályos betegségek a kórházban tovább terjedtek, mert a betegek válogatás nélkül, zsúfoltan feküdtek a szobában.

Mosony vármegyében, ahol a magyar és horvát lakosság számát a németek többszörösen felülmúlták s egyedül Károly főhercegnek 24 helységből álló uradalma volt, mindössze egy 20 ágyas kórháznak és szegényháznak használt intézményt találunk.

Somogy vármegyében Kaposváron Csorba József megyei „physikus” szerint egy kórház volt, mint írja „az sem az épület nagyságához és tágasságához képes”. Ti. a megye adakozásából később elkészült az egyemeletes, erős anyagból épült, 27 szobát magában foglaló épület, amely azonban csak 18 ágyra volt bebútorozva. Az ágyak vasból készültek, a tisztaság kedvéért

megfestve, ellátva ágyneművel, fehér ruhával, evő-ivó eszközökkel. Elfért volna itt negyven ágy is, de először csak négy földesuraság fizeti kétágyanként a 180 Fr. aranypengőt, utódaikat is erre kötelezve. A többi ágyalapítás a kormány intézkedésére volt bízva. Az alapítók alkalmazottaikon kívül minden beteget felvettek a megye által megállapított 30 krajcár ércpénzért, amelyért orvosással, élelemmel, szolgálattal látták el őket. Az orvos, a házfelügyelő, a férfi és a nőápoló a kórházban lakott.

A közismert gazdag Tolna megye lakossága kétszobás házakban lakott, s így legszívesebben otthon ápolta betegét. A kórházba csak a rokon nélküli és más ügyefogyott egyének mentek. Ezt bizonyítja az 1847-i beteglétszám is. A 422 orvosolt beteg közül mindössze 140 volt Tolna megyei. A tehetősebbek közül csak a nagyon súlyos betegek kerestek menedéket a kórházban. A vármegye egyetlen kórházát, a szekszárdi Ferenc Kórházat a város déli részén, emelkedett helyen találjuk. A szabadon álló, emeletes épület homlokzatával a legkiesebb szőlőhegy felé nézett. A kórházzal össze volt kötve az orvos csinos lakása. A tökéletesen felszerelt tágas termekben 60 beteget tudtak elhelyezni, nem számítva ide a tébolyodottak számos szobáját. Utóbbiakban 1847-ben kilenc Tolna megyei beteget kezeltek.

A magyar, német, horvát és vend lakosságú Vas megyében két kórházat találunk. egyet Szombathelyen, egyet Kőszegen, ezek azonban oly szűkek voltak, hogy a mindennapi betegek befogadására sem voltak elégségesek.

Veszprém vármegyében a 21 nagy uradalom tulajdonosai vagyonos polgárokkal közösen létesítettek Veszprémben városi kórházat. Az épületnek mindössze nyolc apró szobája volt berendezve tíz beteg részére, nyoszolyával, ágybelivel és minden megkívánható eszközzel. A hatalmas termet magtárnak használták. Pápán az Irgalmas-rend alapított kórházat, még 1757-ben 27 beteg befogadására. Az „asszonyi kórházban” ugyancsak Pápán 12 ágyat találunk. A tíz ágyas megyei tébolyda is Pápán talált hajlékot szegényes bútorzattal, csupán nyoszolyák, székek, asztalok voltak benne. Cseresznyés Sándor szerint még egy negyedik kórház is volt Pápán a Szt. István nevezetű, amelyet 1848-ban árendások laktak.

A Zala vármegyei „physikus”, Schmalkovics Mihály mindössze annyit örökített meg az utókor számára, hogy Nagykanizsán és Keszthelyen van kórház. A többi, kórházaknak nevezett épület mind csak magánosok által ajándékozott szegénylaktanya. Szinte érthetetlen ez az alacsony ágyszám a 270 ezer lakost számláló megyében, ahol 23 hatalmas uradalom terpeszkedett, közöttük gróf Festeticsé, amelynek egyedül csaknem 68000 lakosa volt.

A dunántúli kerülethez keleten és északon kapcsolódó 13 Duna melléki vármegye két és fél millió lakosságából csak 850 ezer a magyar, a népesség zömét a szlávok képezi 1.172.000 emberrel, harmadik helyen számszerűleg a szerbek következnek 185 ezer lakossal, majd a németek. Ebben a Duna melléki kerületben a magyarok mindössze három vármegyében vannak többségben, tíz vármegyében a szlávok dominálnak, egyben pedig a szerbek.

A legnagyobb területű és abszolút magyar többségű Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyében jóformán csak Pesten és Budán találunk kórházakat. Budán a kórházak oly szűkek voltak, hogy ha a betegágyak célszerűen és nem zsúfoltan lettek volna elhelyezve, akkor a kisszámú betegeket sem tudták volna ellátni. Rendes elhelyezéssel az Irgalmas barátok férfiakra berendezett 101 ágya helyett 81 ágy, a női kórházban 130 helyett 90 ágy állt volna rendelkezésre. Így Budán 40 ágyas férfi kórházra lett volna szükség. Pesten a férőhelyek száma a fiók-kórházakkal együtt 600 volt, ebből 1848-ban 500 ágy volt elfoglalva.

A másik abszolút magyar többségű Nógrád vármegyéről csak annyit tudunk, hogy Balassagyarmaton 18 ágyas megyei, Losoncon pedig 10 ágyas községi kórház működött.

A szintén magyar lakosságú Esztergom vármegye közönségét az előljáróság több alkalommal felszólította, hogy adakozzon kórházépítésre, de semmi lelkesedés és áldozatkészség nem mutatkozott, pedig már előzőleg két ágy-alapítvány tétetett 2000 ft értékben. A rászorultak azonban így sem nélkülözhatték a kórház szerény áldását, mert Esztergom városában a szegények intézete fele részét – egy fedél alatt – a kórház foglalta el. Ebben a betegek részére két nagy helyiség állt férfiak és nők befogadására, tágas konyha által elkülönítve. Az egyik terem 22 nyoszolyával nyolc év óta bebútorozva várta a betegeket. (A nyoszolyában egy párna, két lepedő,

egy paplan, két pokróc.) A másik terem ugyanazon idő óta bútorozatlanul áll és iskolának használták. Mivel a kórházaknak fundációja nem volt, s a céhektől csekély bevételre számított, a betegek a szegények konyhájáról tápláltattak. A betegeket a városi főorvos és városi fősebész gyógykezelte. Előbbinek a kórházi és egyéb szolgálataiért 150, utóbbinak 50 P forint volt az évi fizetése.

A Duna–Tisza közötti Bács-Bodrog vármegye szerb községeiben négy kórházat találunk. Az első Szabadkán két nagy teremmel és két kisebb szobával 20 beteg részére berendezve. A második kórház Zomborban Maximovics Bazil városi főorvos szerint igen tökéletlen és a célnak meg nem felelő állapotban volt. A város közönsége ugyan igyekezett egy jobbal felcserélni, de nem sikerült. 1826-ban a kórház a tűz martaléka lett. Ekkor a közönség ötszobás parasztházat vásárolt és ez szolgált kórházzal. A szobák aprók és alacsonyok, alig lehetett bennük az ágyakat elhelyezni. Az ablakok is aprók, szellőztetni a szobákat nem lehetett és így a gyógyítás sem volt sikeres. A főorvos szerint: – bár e városban többnyire olyan nép lakik, amely a kórházi gyógyítást nem kedveli – mégis úgy elszaporodnak néha, hogy őket a kórházban elhelyezni nem lehet, mert abban csak három szoba a betegeké, egy a nőké, egy a férfiaké, egy az elaggottaké. A negyedik szoba boncoló és halotti helyiség, az ötödik szoba az ápolóé, aki egyszersmind a megkívánt ételeket is elkészíti. Ilyen viszonyok között az utóbbi félévben csak 167 beteget részesíthettek ápolásban. A harmadik kórházat Újvidéken találjuk, amely Dimus Sándor főorvos szerint 40 beteg részére volt berendezve.

Az alább felsorolt kilenc vármegyében már mindenütt a szlovákokat találjuk többségben. Hont vármegyében mindössze Ipolyságon találunk kórházat, amelyben a jövedelem csekélyisége és bizonytalansága miatt csak 3 beteget ápoltak, noha az 6 személyt is befogadhatott volna.

Bars vármegyében a számtalan uradalom dacára kórházat nem találtunk.

Nyitra vármegyében Nagy József megyei főorvos szerint Nyitrán volt egy megyei kórház 56 „bujasenyves” és örült számára, Szokolca városában pedig a Misericórdianusoknak 14 ágyas kórháza volt.

Az ország aranykertjének nevezett Pozsony vármegye kórházainak száma vetekedett Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyével. Dörner Lajos megyei főorvos szerint a megye székhelyén megyei kórház működött, amely a városon kívül a Trnava folyó partján kis ligetben épült. Az ízléses épület emeletén a kápolnán kívül volt két kórterem 26 és nyolc kisebb helyiség 34 ágygal. Ezenkívül az épületben talált helyet egy irodahelyiség, egy lakó, egy főző és mosókonyha, két fürdőkamra hat káddal és egy gőzkészülékkel, egy éléskamra és egy föld alatti pince. A liget szélén volt a halottaskamra. A kórház személyzete egy igazgató főorvos, egy kórházi sebész, a kórházban lakó gondnok, három férfi ápoló és három nőcseléd. A felügyelet a járási szolgabíró kötelessége volt, akinek utalványozására a megyeiek valláskülönbség nélkül ingyen vették fel. A beteganyag „...az idült ragályos nyavalyásokból, dühös állatoktól megharapottakból, sebzetekből, műtét követelő, vagy törvényes orvosi véleményezést követelő, továbbá bujakóros és rühös esetekből” tevődött össze. Ezekkel együtt részesültek gyógyításban a megye rabjai is.

A pozsonyi zsidó hitközségnek Pozsonyváralján volt kórháza, udvarral, kerttel körülvett egyemeletes épületben. A négy tágas kórteremben 25 ágy volt felszerelve, amelyek számát szükség szerint szaporították, öt lakó, egy fürdőszoba, egy halottaskamra volt ezenkívül az épületben. A személyzet egy orvostól, egy sebéstől, egy felügyelőből, két férfi, egy nő ápolóból, főzőnőből, házmesterből állt. Az igazgatás és gazdasági felügyelet három elöljáróra volt bízva. Gellai városi orvos szerint ezeken a kórházakon kívül Pozsony városában még a következő kórházak működtek: Irgalmasok Kórháza 62 ágygal, külön ház a lábadozók részére. Erzsébet apácák kórháza 32 ágygal. Evangélikusok kórháza 22 ágygal. Városi kórház 280 ágygal. Vasúti munkások kórháza 140 ágygal és a Gröstling külvárosi kórház 15 ágygal. A vidéki kórházak közül a baziniról csak annyit tudunk, hogy betegeit egy egyesület látta el élelemmel. A Modor városában említett kórház csak „ügyefogyottak menedéke” volt, amelyben két ágy betegek részére volt fenntartva. A 9000 lakosú Nagyszombatban két kórházat találunk. Az igen célszerűen épített és bútorozott 46 ágyas kórház a belvárosban volt. Ebben nyáron 15–20, télen 25–30 beteg feküdt. A lazarett a városon kívül 80 ágygal volt felszerelve.

Liptó vármegyében Mihalik Viktor főorvos szerint olyan intézet, amelyet messziről is kórháznak lehetne nevezni, nincs. Vannak ugyan szanaszét épületek, amelyeket kórháznak neveznek, de ezek düledező, 1–2 szobás romok, amelyekben egyházi szolgák, csőszök laknak.

A túlnyomóan szlováklakta Túróc vármegyében kórházat hiába keresünk.

Zólyom vármegyében Besztercebányán 1829-ben épített a város kórházat arra a célra, „...hogyan a szegény polgár férfiak, nemkülönben itt kebeleztet és mindentől elfosztott beteg lakosok menedéket találjanak”.

Az intézet részint a polgárok és céhek, részint önkéntes vagy rendelt adakozásból, hagyományokból és a tőkéből befolyt kamatokból létesült. Termei 20 beteget fogadtak be egyszerre. Évenként átlag 300 beteget láttak el itt el mindenféle szükséglettel. Ez az ágyszám Baer főorvos szerint az 5000 lakosú városnak túl nagy volt.

Trencsén vármegyében Verebélyi József megyei orvos szerint egy ideiglenes kórház működött 45 ágyal. Az épület egykor katonai épület volt, s a város tulajdona. A kórházban a megyei bujakórosokat és elmebetegeket ápoltak. Némelykor idült betegeket is felvettek. 1847-ben az inség következtében nem egyszer félholt koldusokat is hoztak be az utcáról. Ezt az ideiglenes kórházat a megyei házipénztárból tartották fenn a legegyszerűbb módon. Verebélyi felhívására és ösztönzésére a volt „karok és rendek szabadfelajánlással egy igen tágas intézetet építettek, melynek neve közkórház és melyben az alapítók szándoka szerint 70 idült bajokban szenvedő egyén és 20 elmebeteg” talált volna helyet. Az épület és a melléképületek 1848 végére elkészültek, de „a felajánlott pénzek elfogytak és semmi kilátás nem volt a berendezkedéshez új tőkét gyűjteni”. Verebélyi szerint:

„...hol az egyenlőség uralkodik, kívánni nem lehet, hogy mások másokért nagy áldozatokat tegyenek, kikkel már oly szoros összeköttetésben nincsenek, mint annak előtte. Ily körülmények között tartozik a kormány ily közintézetet pártfogása alá venni és azon forrásokról gondoskodni, melyek szükségesek arra, hogy az paragon ne heverjen. A megyének a kórházra feltétlenül szüksége van, hogy az idült bajokban szenvedők, kiket odahaza hosszabb ideig gyógyítani szegénységük miatt nem lehet, oly menedéket találjanak, hol ha némelykor segíteni nem lehetne, legalább az ott-tartózkodás által nem veszedelmesek a többi családnak. Más részről sok idült baj a köznépnél odahaza gyógyíthatatlan, mert nincs meg a szükséges ápolás, ide számíthat a bujakór, elmebetegség, görvély, vízkór, olyan bajok, melyek nagyjára sebészi műtéteket kívánnak.”

Árva vármegyében bár 87000 lakosa közül 80000 uradalmakban lakott, kórházat mégsem találunk.

Az ország harmadik kerületében, a Tisza mellékiben tíz vármegyét találunk 1700000 lakossal. Ennek fele magyar, a többi szlovák, orosz és német. A kerület öt vármegyében magyar, háromban tót, kettőben orosz többséget találunk. Abaúj vármegyében egyedül a megyeszékhelyen, Kassán volt egy 50 ágyas kórház, amelyet 1830-ban létesítettek. Indító oka valószínűleg az volt, hogy a vármegyében közel 400 bányász, számos vashátori, porcelángyári és üveghutai munkás kereste kenyerét. Heves-Külső Szolnok vármegyében is több helyen találunk kórházat, ha a Szolnokit nem is tartjuk annak, mert Feurer Ferenc főorvos szerint „...nem egyéb, mint aggház, a törökszentmiklóssal együtt, amelyekben elnyomorodott, elöregedett szegény helybeli lakosok ápolatnak”.

Keszlerfy József szerint Egerben az Irgalmasoknak van szabad téren kórházuk 28 ágyal. Ebből azonban csak 15 ágy volt felszerelve. Gyöngyösön is volt kórház nagyszerű épületben 12 egyén részére. Ezek közül hat ágy alapítványi volt, a többi fizető betegeknek tartatik fenn. A kórtermek oly nagy méretűek voltak, hogy még 18 ágyat kényelmesen el lehetett helyezni. Ha az egész épületet betöltik, 100 beteg is elfért volna. Ez a kórház a külvárosban szabad téren, tágas utcában, kertektől körülvéve épült, tehát a legegészségesebb és legcsendesebb helyen. Egyik oldala északra, másik délre nyílik, udvara tágas, fákkal beültetett volt. A tiszai járásban Tiszafüreden találunk kórházat, amelyet az országos szemorvos létesített 20 szembeteg részére. A 92%-ig magyar Borsod vármegyében, ahol a kamaráknak, kegyes alapítványoknak, főpapoknak,

mágnásoknak és nemeseknek voltak kiterjedt uradalmaik és birtokaik, Katona Mihály főorvos szerint kórházat nem találunk. Hasonló sors érte a szintén 90%-ig magyar Tolna megyét is. A magyar többségű Zemplén megyében egyetlen kórházat találunk Sátoraljaújhelyen, amelyet 1833-ban közadakozásból létesítettek és 15 ágygal szereltek fel. A szlovák többségű Sáros megye Barcs Edward főorvos szerint több kórházzal dicsekedhetett, nem számítva ide a megyei kórházat, amelynek új épületei már elkészültek, de bebútorozva még nem voltak. Ha a szükségleteket közköltésen megszerzik, 120 beteg nyerhet ott elhelyezést. Eperjesen működött Cirbusz István városi főorvos vezetésével az ajándékozott kórház, amely egészséges helyen, a legszebb kertek között 27 beteg részére volt berendezve. Üresen állt még négy helyisége 50 ágy számára. Míg mágnásaink sokszor, és sok helyen elzárkóztak ily irányú szociális adakozástól, ezt a szép kórházat éppen ők ajándékozták Eperjes városának.

Az ugyancsak szlovák lakosságú Szepes vármegyében Szepesváralján és Késmárkon találunk kórházat. Az előbbiben főként „kebelen kívüliek ápoltattak, mert a helybeliek családi körüket nem hagyták el”. A késmárki kórházat helybeli polgárok adományaiból létesítették, „ügyefogyott, hibás testalkatú személyek részére”. Ilyenformán ez az intézet hivatását tekintve kórházból és menedékházból állott. A város tulajdonát képező kórház egészséges, északi szelektől mentes helyen, a külvárosban feküdt, szabad, tágas udvaron, amit a lábadozók szívesen használtak. A tulajdonképpeni kórház tágas, száraz, hat ágygal ellátott tereméből állt. Szükség esetén a szomszédos üres termet is felszerelheték ágyakkal. A hat ágy az uralkodó hagymáz ellenére is elégnék bizonyult. A kórházba a helybeli születésűek és a polgároknál szolgálatban levő beteg egyének nyertek felvételt. A felvétel történhetett éjjel és nappal minden vallás, nem és korkülönbség nélkül. Az ápolás csak akkor volt ingyen, ha a betegek szegénységük miatt az élelmiszereket nem bírták kifizetni. Az orvosi ügyeket a városi orvos végezte díjazás nélkül. Az ápolás egy gondozónőre volt bízva. A gazdasági kormányzást és igazgatást – a pénzalapra tekintettel – egy gondnok végezte, a felügyeletet pedig a városkapitány, akinek kötelessége volt naponta megjelenni a kórházban, tudomást szerezni minden előfordult esetről és a tapasztalatokról a legközelebbi közgyűlésen a városi közönségnek beszámolni. Az intézet egyszerűen, de célszerűen volt berendezve a takarékoság és a tisztaság szem előtt tartásával. Az adományok korántsem voltak elegendők a sokféle ágazó szükségletek, hiányok és fogyatékoságok pótlására, azért a betegek szűk, mindazonáltal jó minőségű ételmezt kaptak. Az intézet felszerelése tíz ágy, tíz éjjeli asztalka, tíz szalmazsák, tíz párna és pokróc, három vászon ing. Ezenkívül nyolc köpőláda, hét ürszék és egy fürdőkád. A fehér ruha és sebészi eszközök beszerzésére lehetőség nem volt. A betegeket étellel megegyezés szerint a gondozónő látta el. A betegek kórházba vitele szállítóágygal történt.

A szomszédos 100 ezer főből álló Poprád völgyében kórház nem volt. Erre a célra a város szívesen átengedte volna a Tököli várat vagy akár a régi sóházat. Természetesen ezeknek kórházzá alakítása, elrendezése, bútorozása csak államköltségen vagy adakozással lett volna lehetséges. A szintén szlovák lakosságú Gömör-Kishont megyében, amelynek ipara Fényes szerint a legelső volt az országban, s azonkívül 14 nagy uradalmat számlált, kórház nem volt. A határ menti abszolút ruszin lakosságú Ung vármegye, amelynek csaknem fele területét a magyar kamara birtokolta, szintén nem jutott kórházhoz. A másik ugyancsak határ menti ruszin többségű Bereg vármegyét hasonló sors érte.

Az ország négy kerületéből a tiszántúli a legnagyobb, 12 vármegyét foglalt magába. Magyarának nevezhető vármegye hét, románlakta három, ruszin és szerb többségű egy-egy. A magyar lakosságú Békés vármegyében Tormási Lajos „physikus” mindössze Gyulán említ közadakozásból létesített 14 ágyas kórházat. Az épület egy nagyobb terme és négy kisebb helyisége üresen állt, mert nem volt rá szükség. Bihar vármegyében Nagyváradon és Debrecenben találunk kórházakat. Nagyváradon négyet, az utóbbi helyen egyet. A Nagyváradon a közadakozásból épített kórház egyemeletes épület volt. Az emeleten tíz szoba 31 beteg részére berendezve és felszerelve. Ugyanott volt a tágas kápolna, levéltár, konyha, éléstár. A földszinten kapott helyet egy nagy konyha, cselédszoba, a kétszobás gondnoki és háromszobás orvosi lakás. Két nagy helyiséget fásszínnek és kamrának használtak. A nagy udvar hátsó felében még négy

nagyobb helyiséget találunk, amelyekben nyaranta „tébolyodottakat” tartottak. Ezek közelében található a sebészi lak. Az udvar elején állt a 20 apró szobából álló „tébolyodottak részére épített” intézet, amely azonban 1841-ben belsőleg még nem készült el. Reviczky kórházigazgató feljegyzéseiből még hozzáfűzhetjük, hogy a magánkórházból alakított kórház már 40 éve működött Váradolaszin városi telken, s hogy a bolondok részére készült egyemeletes épület egyedül Tagen János prépost alapításának köszönhette létezését. Ugyancsak Nagyváradon működött az Irgalmasok 16 ágyas, a városi mesteremberek és legények gyógyítására 18 ágyas, izraelita hitközség hatágyas kórháza, s az úgynevezett Dudek-féle magánkórház a szülők részére négy ágygal felszerelve. Ugyancsak Nagyváradon működött a Grósz által létesített szemkórház 18 ágygal. Debrecenről Tegze Imre tisztiorvos mindössze azt jelentette, hogy itt náluk mind ez ideig jól elrendezett kórház nincs. A magyarlakta Csanád vármegyében kórházat nem találunk, bár földesurai között a leggazdagabb a kamara volt.

Az ugyancsak magyar Csongrád vármegyében mindössze Szegeden találunk közadakozásból létesült emeletes városi kórházat 95 ágygal. A 45 ágyas földszint nagyon nedves volt s alig használható. Különben a kórház szabad területen feküdt, helyiségei világosak voltak. Szabolcs vármegyében mindössze Nyíregyházán találunk egy 15 ágyas kórházat. Szatmár vármegyében Láner Antal megyei főorvos szerint mindössze Nagykárolyban működött két kis kórház, „keresztény és héber”. Az előbbi Károlyi György és felesége létesítette 1845-ben, megvásárolva 1600 forintot egy kórházi célra alkalmas épületet. Károlyi két ágyalapítványt is tett 1000–1000 forinttal vállalva a két ágyra szükséges gyógyszer árának megtérítését is. 1000 forintot ágyalapítványt tett Katona György esperes és Károlyváros lakossága, amit „táncvigalmakból, színelőadásokból, büntetéspénzekből rakosgattak össze”. Az alapító a gyógyintézet költségeit csaknem egészében maga viselte, s annak tőkéje 1847-ben 6442 forintra szaporodott. Az épületben három nagyobb, három kisebb szobát és egy konyhát találunk. Gyógycélokra két kisebb és két nagyobb szobát fordítottak. Ezekben volt hat festetlen ágy szalmazsákokkal két-két pokróccal, párnával, lepedővel felszerelve. A leltárban szerepel négy ing, két gatyka, négy ágy melletti asztalka, egy nagy asztal és sebészi műszerek. Halottbontásra, nagyobb műtétekhez az uradalmi műszereket használták.

Miután az úrbéri viszonyok 1848-ban megszűntek, az eddigi patriarchális kapocs tágult, az alapító csak a 2000 forint után járó 120 forint kamatot fizette; ez időtől kezdve a kórházban csak két beteget vehettek fel. Betegápolóul egy „lábfejű asszonyt” alkalmaztak, aki a kiadási rovathoz mint beteg szerepelt. A betegek napi ellátására az uradalom személyenként fél font húst és egy font kenyeret szolgáltatott ki. A betegeket az uradalmi főorvos gyógykezelte. A felügyeletet az uradalmi tiszt gyakorolta, aki a viszonyok változásával lemondott, a kórház épületét pedig az alapítvány fenntartásával a megye rendelkezésére bocsátotta.

A nagykárolyi zsidó kórház négy szobából állt. Kettőt a szolga használt, egy nagy szoba üresen maradt, a kisebbik helyiségben két felszerelt ágyat helyeztek el. Bár sok szegény zsidó lakott Nagykárolyban, a kórházat mégsem keresték fel, csak hébe-hóba a keresztülutazó ügyefogyottak vették igénybe. A gyógyítás költségeit a hitsorsosok egymás között kivetették. A kórházi orvos évi 80 forint fizetést kapott.

A szatmárnémeti főorvos jelentéséből az tűnik ki, hogy ott két kórház volt. A szegények és az Irgalmasok intézete, amelyekben összesen 50 beteget ápoltak.

A magyar többségű Ugocsa megyében kórházat hiába keresünk.

Máramarosban, a rutén többségű határszéli vármegyében szintén nincsen kórház. A kilenc nemzetiségű álló Temes vármegyében a megyeszékhelyen, Temesváron volt az Irgalmasok egy 14 személyre berendezett kórháza. Az ugyancsak román többségű Krassó vármegyében Lugoson találunk két kórházat. Az egyiket bérelt házában rendezték be 36 bujakóros beteg részére. A felmerülő költségeket részben a házipénztár, részben a kincstár fedezte. A gyógykezelést egy rendesen fizetett sebész és ápoló végezte. Főfelügyelettel a megyei főorvos volt megbízva. Ugyancsak Lugoson találunk egy igen szűk és csak hat beteg befogadására való egy szobából álló kórházat, amit önkéntes adakozásból tartottak fenn. A betegek a kifizetett költséget visszatérítették. Ennek a kórháznak fizetett orvosa nem volt.

Az ugyancsak román többségű Arad vármegyében Aradon a belváros végén szép téres helyen találjuk a 36 ágyas megyei kórházat, amelyben szükség esetén 100 ágyat is el lehet helyezni. Itt a városi betegek napi 20 pengőkrajcárért részesültek kezelésben. Meg kell emlékezni Zaránd vármegyéről, amelynek székhelyén, Kőrösbányán volt egy kórház, amely Deutsch Ferenc orvos feljegyzése szerint „puszta épület, minden bútortól nélkül”.

Nem feledkezhetünk meg a Jászkerületről sem, amelynek főorvosa Linzbauer Xavér Ferenc volt. Köztudomású, hogy a Jászság minden községe jómódú volt, de kezdeményezés hiányában kórház létesítésére nem gondolt senki. Végre Linzbauer hosszas rábeszélésére 1847-ben hozzákezdtek egy kórház építéséhez, de az 1848 nyaráig sem készült el. Nagy hiba volt, hogy nem kérték ki szakember tanácsát, így a filagóriás épület négy helyisége közül kettő a pince leszakadása miatt használhatatlanná vált. Az ablakokat is olyan céltalanul helyezték el, hogy az egész épületben mindössze 25 ágy fért el.

A Hajdú kerületben Kazinczi Ferenc főorvos megállapítása szerint kórház nem volt.

Kórházaink sorát a Kraszna vármegye székhelyén Szilágysomlyón létesített kórházzal zárjuk le. Ez Józsa Dániel megyei főorvos szerint a város legmesszibb pontján feküdt, „romladozó kerítés között, dudvák és bokrok lepte” telken. Az épület fából készült, két szakaszban venyigével, szalmával nyomorúságosan fedve. Az épületből összesen négy szobát lehetett használni. Ebből három szobában hat-hat ágynak volt helye, 18 beteg részére. A negyedik szobában az ápoló lakott. A szobák csak a legszükségesebb kelékekkel voltak felszerelve, ami abban leli magyarázatát, hogy itt bujakóros betegeket ápoltak, akiknek hálóhelyeül megfelelt a földre szórt szalma is. Józsa szerint a négy szoba teljes kiigazításra szorult. Ablakai, ajtai, kemencéi össze-vissza voltak omladozva. Kijavítást igényelt a „padló, a fedélzet és a kidülő oldalak” is. Eddig a betegeket azok a helyiségek látták el ágyneművel, élelemmel, tűzifával, ahová való voltak, s csak orvosságukat és ápolási költségüket fedezte a pénztár. „Szükség esetén helyre lehetne állítani az épület összedőlt felét is, ahol ismét 18 beteg részére jutna hely” – szövegezte a megállapítás.

A szerb többségű Torontál vármegyében, ahol 13 nyelvet beszél a lakosság, Becskereken és Zombolyán találunk kórházat. Az előbbi közadakozásból létesítette a város 16 beteg részére, az utóbbit a földesúr építtette cselédei részére. Tóth Béla főorvos, sebész és szülésmester szerint minden járási székhelyen szándékoztak kórházat létesíteni s erre már gyűlt is össze pénz. Szerinte minden járási kórházban szülősztályt is kell létesíteni, hogy „...az erkölcsileg eltévelyedett anyáknak és mindinkább a születendő honfiktak menhelyük legyen és így sok anyáknak és gyermekeknek életük biztosítottassék”.

Bonor Károly megyei főorvos szerint 1820-ban már házat is vásároltak kórház céljára Nagyszentmiklóson, de azt később könnyelműen eladták, pedig ebben a városban 500 iparos sok segéddel dolgozott.

Ennyit tartottunk szükségesnek közölni ahhoz, hogy a hazánkban 1848 második felében működő kórházakról általános képet nyerhessünk. A változatos kórkép teljesebb megismerése céljából azonban még néhány megjegyzést kell tennem. Valószínűleg feltűnt, hogy a szabadságharc eseményei kórházaink létét alig veszélyeztették, azok jóformán zavartalanul élhették szűk keretek között mozgó életüket. Ennek oka az, hogy Kossuth és egészségügyi munkatársai respektálták az egészségügyi intézményeinket, s önálló katonai kórházakat létesítettek a beteg vagy sebesült honvédek részére.

Ha magunk elé képzeljük az 1848-i Magyarország térképét, akkor az elmondottak alapján azt látjuk, hogy a Duna és Tisza felső vonala alatt levő vármegyék – a magyar többségű Csanád vármegyét kivéve – kórházzal mind el voltak látva, sőt nagyobb részében több kórház is működött. Viszont a Duna és Tisza vonal felett, vagyis a Duna melléki kerület felső felében és a Tisza melléki kerületben tíz vármegye nélkülözötte a kórház áldásait. Más számítás szerint ez azt jelenti, hogy a Duna mellék 13 megyéje közül négynek, a Tisza mellék tíz megyéje közül szintén négynek, s a Tiszántúl 13 megyéje közül kettőnek nem volt kórháza. Ez végeredményben az ország 46 vármegyéjét számítva 25%-ot tesz ki. Kórház nélkül maradt név szerint: Árva, Bács, Liptó, Túróc, Bereg, Borsod, Gömör, Ung, Máramaros és Ugocsa megye. A nagy kórházhiány

okát keresve önként merül fel a vármegyék nemzetiségi kérdése. Ez Árva, Túróc, Liptó, Máramaros és Bereg megyére el is fogadható, mert ezek lakói távol minden várostól és műveltebb vidéktől, iskola nélkül, elmaradt földművelést és kezdetleges ipart folytattak. Ezekről mondotta Fényes Elek olyan találóan, hogy „sűrű sötétségben bolyonganak”. A rossz, járhatatlan és főleg csak lóháton járható összekötő utak miatt kereskedelmet nem folytathattak.

Az elmaradottság legjellemzőbb példája, hogy Árva vármegyében posta nem járt, csak egy gyalog posta Alsókubinba. Ezekben az elhanyagolt és elhagyatott vármegyékben megdöbbentő igazság, hogy éppen a magyar kamara birtokolta a legnagyobb uradalmakat, de érthetetlen módon semmit sem tett arra, hogy a népet a csaknem állati sorból kiemelje. Lehet, hogy erre azért nem került sor, mert Bereg megyében az egyik földesúr (Schönborn) megkísérelte a műveltség terjesztését, s e miatt német falvakat létesített, de a köznép megmaradt továbbra is régi, babonás együgyűségében. Ha mindezt valónak vesszük, akkor is kárhozzatnunk kell a magyar kamarát, hogy példaadásával nem lendítette kultúrselekedetekre az uradalmak tulajdonosait, s nemtörődömségével szinte kihangsúlyozta, hogy nem érdemesek ezek a nemzetiségek az áldozathozatalra.

Ezt az elgondolást nem fogadhatjuk el a kórház nélkül maradt magyar többségű Borsodra, Ugocsára, Csanádra, a jelentékeny magyar lakosságú Gömör és Bars megyékre. Ezekben már a megyei „physikusokat” érheti a vád, hogy nem állva hivatásuk magaslatán, szociális érzék hiányában vagy meg sem kísérelték kórház létesítését vagy első sikertelen lépés után félreállottak. Pedig ezekben a megyékbe, ahol fejlettebb iparral, kereskedelemmel, kultúrával találkozunk, a polgárság áldozatkészsége magával ragadta volna a földesúri osztályt is, amint hasonlókról az elmondottakból is meggyőződhattunk.

Ezek után a negatívumok után forduljunk a pozitívumok felé. Kórházaink, az egyházi és főúri alapításoktól eltekintve, sok áldozatot lemondást kívántak a polgárságtól. A polgárság megszenvedett azért, hogy testi szenvedései a kórházban enyhülést találjanak. A jobbágy és földműves kórház létesítésére csak ritkán áldozott, mert csak kivételesen vette igénybe, idegenkedett tőle. Erre tanulságos példákat őriznek az egykori iratok. A vegyes lakosságú Pozsony vármegyéről Dörner „physikus” azt jegyzi fel, hogy: „...tapasztalásunk szerint a falusi népnél mindenkor oly nagy ellenszenv mutatkozott a kórházak ellen, hogy lehetetlen volt a legszegényebb zsellért is, annál kevésbé a tehetősebb gazdát rábeszélni a kórházra”.

De mindjárt el is árulja az idegenkedés okát: „...az uraságok cselédek számára orvosokat tartanak és azokat tulajdon rovásukra orvosoltatják béres lakásukban”.

A birtokos nemesek maguk erszényeiből orvosoltatják cselédeiket, sőt még a falusi gazdák is „...ha cselédek megbetegednek házaikból őket ki nem tiltják és tehetségük szerint elbánnak velük. Ezeknél fogva a kórházakban csak a vándorok, koldusok, csavargók keresnek menedékhelyet.”

A kórháztól való idegenkedés okát más megvilágításba helyezi Mesko János Csanád megyei főorvos, amikor azt jegyzi fel, hogy: „...mi tagadás benne, nagyobb része népünknek ellenszenvvel viseltetik a kórház iránt s azt hiszi, hogy a kórházba hurcoltatott betegnek meg kell halni, mert azokon az orvosok csak kísérleteket tesznek. Készebb a legnyomorultabb is, tulajdon gunyhójában magát orvosoltatni, mint bármely kényelemmel ellátott kórházban orvosoltatás végett magát alávetni.”

Krassó alispánja a román lakosságú vármegye érzelmvilágában keresi a baj okát, amikor úgy nyilatkozik: „...az itteni nép előítélet és babonáság hatalmának befolyása alatt lévén a kuruzsláshoz ragaszkodásánál, vallásos nézeténél és szokásainál fogva, soha meg nem engedi, hogy kórházba vitesék, sőt az orvosi segélyt is legtöbbször visszautasítja, gyógyszer az orvos kezéből csak ritkán fogad el.”